

מאמר ג . המשולש

[א]

ניסינו להראות כי שלוש הפגישות (ולוז'ין, אחד-העם, מנדלי) הנחשבות להם למעריכי ביאליק ומבקריו כפגישות של ברכה, מוחזקות לנו פגישות פאטאליות, ואף העיונו לומר, כי עיקר הפאטאליות היה במה שביאליק עצמו נסחף למסגרת סביביו והשפעתה. שהרי מתוכה מסתברת לנו דעתו שלו עצמו על הגדולה שבהתפרצויותיו בשירה, היא "מגילת האש", אשר תחת היותה לו מעפל, שממנו ייפתחו לו שערים חדשים, נראתה לו כישלון, שביקש אפילו לתקנו בשירה אחרת, שהיא כחטיבת-חמדה וכולה משבצות-חן אך צירופה מרובה מאשה, אשה-קודש, וליטושה מרובה מרוחה, רוחה-קודש ("אגדת שלושה וארבעה"). ודאי שאין אנו יכולים שלא להצטער, כי דעתו של מנדלי, שאמרה בבדיחות-דעת, נעשתה, בעצם, הדעה המקובלת, הנאמרת בשיקול דעת ובכמה מיני הדגשה (יעקב פיכמן), אך צר ביותר כי דעה זו הצטרף לה המשורר עצמו ונעשתה בלם לעצמו. והרי לא חסר בלמים ומעצורים, וביטוי להם אותה זהירות מופלגת, כמעט מעוקשת, כפי שאנו מוצאים גם בחייו וגם בשירתו. בחייו — יחסו לאישים המנוגדים למעגל-השפעתו הנזכר, ובפרשה זו יש כמה סוגיות, כמו סוגיית מ' י' ברדיצ'בסקי שכבר ניסו לפרשה (ש' צמח), וסוגיות אחרות, כמו היחס לא' ב' גנסין או י' צ' רימון, הצופות למפרש. אך בדרך כלל כבר ניתן לשער, כי ביחס הרתיעה והדחיה הזו הרתיע עצמו ביאליק מצד אחד וגדול שבו עצמו ודחה מעליו צד אחד וגדול שבו עצמו. שכן הקריאה המותזת שלו: ומפני כף הקלע יגורת י, אינה, בעצם, אלא לשון-הפלגה של יראתו, יראת-תמיד מפני כוחות, שהיו עצורים בו ושבהם ניפלה מדור ומדורות. היראה הזאת מפעפעת גם ברתיעה המסקנית, שעליה העמידנו לא חוקר שפונות ספרות אלא משורר שפונות נפש (הילל צייטלין): בבוא המשורר לתאר לנו חזיר נות, שאין אנו מפקפקים, כי נחזו ממש, הוא רואה להקדים לתיאורם תיבה קטנה וכרקטריסטית ביותר: כמו, כעין, כאילו. מובן, כי ביסודו היה נאמן ליסודו והיה נאמן מדי, שאמת נפשו וסתריה לא יפרצו, אך הרבה ממנה נשאר עלום, ועוד תידרש מלאכת חקר גדולה, כדי לגלות, יתר על העולם, שכבר גילוהו קצת חוקרים בין השיטין, את העולם מתחת לשיטין. ואם עבודת חקר ראשונה אינה מקובלת על בני הדור, בעיקר בני דורו של ביאליק, בייחוד בפמליה של המקורבים אליו, עבודת-חקר אחרונה לא-כל-שכן. ולא פליאה היא, שכן העבודה האחת והאחרת מסקנתה היא, כי היחס שבין ביאליק והפמליה שלו אינו כיחס שבין גדול לבין קטנים ממנו, אלא כיחס שבין ספאציאס מיוחד, שהוא על פי צורת-ביטוי במעגלם, אך על פי מהותו מעבר לו. אותו הייחוד גורם, שמלוא-הבנתו אינו באפשר אלא בגילוי העולם הנסתר מאחורי שירתו ומתחתיה.

ידענו כי תפיסה זאת לא תכבוש לה בנקל מהלכים ותהא חייבת לכסח פסיעה-
 טסיעה שביל לעצמה בחורש התפיסות המקובלות, שעיקרן שלושה הבדלי הערכה.
 ההערכה האחת, והיא הפשוטה והנפוצה ביותר, מגדירה את ביאליק בחינת משורר
 לאומי, וקשה לומר כי הגדרה זו הצליחה להעמיד את עצמה על בירורה, והיא
 אינה מתחזרת כהלכה גם בפי המחליפים את הכינוי, הניטל כדרך-הקפה מאחרים
 והמחודש לצורכי אידיאולוגיה של דורות אחרונים (גזירת מונחים לפי תיבה:
 לאום, שהיתה כתיבה מוזנחת ולא נחשבת) בכינוי אחר מושרש יותר: משורר
 האומה, שכן גם ניסוח זה אינו יוצא מכלל עימעומו, אפילו אם הוא נעשה על דרך
 הכחנת הניגוד של אומה ועם. ובייחוד בולטת ההגדרה של ביאליק כמשורר לאומי
 בצמיצומה, אם היא באה להעמיד עיקרו על הצד, שבו הוא מעורה, בנושאי שירה,
 מזנתם ומגמתם, בתנועת הלאומיות. כולנו יודעים, כי שירים אלה הם חלק חשוב
 בכלל יצירתו, החל בבכור שיריו שהוא כספיה וכסיכום של שירת חיבת ציון
 הזמימה, וכלה בשירי התוכחה הגדולים. אבל הערכה מעוללת היא המעמידה
 כעיקר-שירתו את השירים, שהיו לפי הפרוגראמה של הדור, ואשר מרחק הימים
 החילופי-הפרוגראמה הכרוכים בו מפרידים בהם יותר ויותר את צד-השירה ואת
 צד-הפובליציסטיקה, באופן שמיזגם עשוי לקיימם מעבר לדור ותוכנם מצמצם על
 דורם. כניגוד להערכה הזאת, שנעשתה נפוצה ביותר עד כדי שיגרה מצויה, היא
 ההערכה האחרת שאינה נפוצה כמותה (ראשית ניסוחה הבלט ד' א' פרידמן)
 המגדירה את ביאליק בחינת משורר היחיד ויגונו. ההערכה הזאת רואה בביאליק
 מה שהיה מוטיב של עיקר בספרות-הדור, המוטיב של היחיד ולבטיו ובדידותו
 (ברדיצ'בסקי, ברנר, שופמן, גנסין). כולנו יודעים כי שירי-היחיד הם חלק חשוב
 בכלל יצירתו, ובהם הגיעה באמת לידי ביטוי גם הרגשת-הבדידות ("לבדי"), גם
 הרגשת התלישות ("צנח לו זלזל") של היחיד העברי. עם זאת הערכה מקפחת היא
 המעמידה כעיקר-שירתו את השירים שהיו לפי הלך-הרוח של יחיד-הדור, שמר-
 חק-הימים, והחילופי הלך-הרוח הכרוכים בו מפרידים בהם יותר ויותר את צד-
 השירה שערכו קבע וצד-הבעיות שערכו ארעי. והרי עצם-העובדה, כי בריווח-זמנים
 מועט נטבעו במחוז-הביקורת שלנו שתי הערכות שונות, שכל אחת היתה אנוסה
 להעמיד כביכול מחוצה למסגרתה חלק גדול של יצירת-המשורר, אומרת: דרשוני.
 גם בעצם העובדה הזאת הוכח קוצר-היד של בעלי-ההערכה לתפוס את המשורר
 בכליות שלו. ומן החובה לומר, כי גם הנסיונות לאחד את שתי ההערכות האלה
 לא היה בהם כדי להתגבר על השניות המקפחת הזאת, ויותר משהעלו חטיבת-
 מויגה העלו דבר-פשרה, אם לא מעשה-כלאיים. כי בעלי ההערכה הקיצונית יכלו,
 בערך, להסתדר בנוח — עצם ההכרעה שהכריעו, אם לצד משורר-הכלל, אם לצד
 משורר-היחיד, כבר נתן בידם קנה-מידה של עיקר וטפל, ומה שנחשב להם ראש —
 התנוסס בהדר מפנים לגדר-הכרעתם, ומה שנחשב להם מישנה — התפשט לו
 בצניעות מחוצה לגדר-הערכתם. מה שאין כן מבקשי המויגה, שהגיעו בדוחק לידי

אל השיתין

פשרה — הללו נתעוררו ממילא על כך, כי לא מעטים השירים שהכרעה הזאת קשה בהם ביותר, שכן שירים, הנראים כשירי־כלל, נתגלו להם שירי־יחיד מובהקים, ושירים הנראים כשירי־יחיד נדרשו להם כשירי־כלל מובהקים, וככל שהעמיקו לעיין ראו התחומים בלולים, ובבואם להכריע, לא יכלו להסתיר מבוכה ואובדן־עצות. רק באחרית־ימיו של ביאליק ואחרי פטירתו נסללה ראשית־נתיבה לתפיסת אישיותו ושירתו במלוא־פוליותה. הגשר לתפיסה זאת הוא בהכרה, שהיא לבעל־אינטואיציה הנחת־אב ולבעל־נתיחות מסקנת־גמר: בביאליק הגיע לגמר־בישול ראש־מאמציה של ספרות דורות האחרונים — הריקאפיטולציה העצמית של האדם הישראלי, ריקאפיטולציה שדרכה בירידה משיכבות הרוח העליונות עד שיכבות הנפש התחתונות, מחזית התודעה הפרוגראמטית ושטחה עד מסד היצריות ההיולית ועומקה. ודאי שהתפיסה הזאת נותנת דעתה על שני הצדדים, כפי שהבלתי־טום שני דרכי ההערכה הנזכרים, אלא בה אין הצדדים האלה בחינת עיקר וטפל, ראש ומישנה. גם היא יודעת על שירת הכלל ועל שירת היחיד, אך היא רואה אותן כרבדים במתכונת הנפש, כביכול מיני שכבות במיבנה הגיאולוגי שלה, אך לא כשכבות היחידות, שכן היא רואה שכבות תחתונות מהן ובייחוד השיכבה לפני־היות־הנפש בחינת־כלל ובחינת־יחיד, שיכבת־השתייה. תפיסה זאת רואה כראשית־חובה לעצמה להישמר מפני אותה הנוחיות של הפרדת־יסודות, שכן מהיותה אמונה גם על דרך הניתוח של דקדוקי־פילולוגיה גם על שיטת־ההארה של פסיכולוגיית־המעמקים, היא יודעת כי משל השכבות הגיאולוגיות אינו אלא משל. שהרי בנפש השכבות השונות אינן מסודרות באופן, שאם האחת ממלאת חלל מסויים, הרי שכנתה או יריבתה נדחקת מתוכו, אלא הן קיימות זו בתוך זו. עדות לשכנות צפופה זו של זה־ליד־זה וזה־בתוך־זה הוא המשולש הגדול שראינו, שהוא אמנם סמל מכריע, אך לא יחיד, בשירת ביאליק, ושבו יראנו את נפשו במזיגת יסודותיה ביצירה־הנפש, במערכת־ההיסטוריה, בהוית־היקום. בהתלקחות אלה, שבהן מתמזגים שלושת היסודות כחטיבה אחת, מגיע ביאליק לרומו שהוא גם עומקו, כלומר, באותה ארץ שבה יש אידאנטיות בין רום ובין עומק. מתוך התפיסה הזאת אנו למדים, כי ביאליק היה כאחת גם בעריסת־מולדתו, עיירת וזהליו, בישיבת־המתמיד, בעיר ההריגה וגם בארץ לא נודעת, באי־הזהב, אלו המקומות שבהם מתלכדים מוסדי־עולם.

[ג]

דברים אלה צריכים הדגשה, ובייחוד עם ההערכה, שהתגברה על אותה ההפרדה המלאכותית הנזכרת ואף על פישורה, ותחת להעמיד את ביאליק בשני מעגלים מנוגדים, היא מעבירה את הניגוד בו עצמו ומעמידה עיקרו בשדה ההתנגשות הגדולה שבין הקמאות היהודית וגילומה במסורת הישנה שתוכנה ולבושה דתי, ובין המציאות החדשה שגילומה בנסיוני החילונות החדשה. ודאי שהערכה זאת (ב' קורצווייל) מקדמתנו הרבה, אך אפשר וההבלטה המוגזמת של אפס־האונים

על ח' נ' ביאליק

אשר למשורר ושירתו לגשר בין העולמות האלה ולווגם באה משום ההתעלמות מכך, כי באמת שירתו היא שדה־ההתנגשות של שלושה עולמות. ועוד תדרש מלאכת־חקר רבת־גיעה, כדי לחשוף את רוב הסמלים, נקודות־המפגש של שלושת העולמות למלחמה ולהשלמה, ונוכל לראות מלא־ראייה את הסתערותו של ביאליק והישגו בריקאפיטולציה של עצמו, שאפשר לא באה בסופה אלא להכשיר את עצמו למדריגה שהוא היה ראוי לה, ושלא הגיע אליה אלא זעיר־שם זעיר־שם באיתכסא, גם מיראתו מפני תהום עצמו, גם מחמת מסגרת דורו שהיתה עוצרת, מאפקת, כובלת, וששלוש הפגישות הפאטאליות שנוכרו לא היו אלא רמזים בולטים בה. רק עיזן כזה עשוי להעמידנו על מלוא גדולתו; כי רק בו ומתוכו אנו למדים, איך היה ביאליק מתגלה, אילולא יראתו זו ומסגרתו זו. בעצם, חוזר לפנינו, בשיעור לא־נחקר, חזיון, שדורות קודמים היו מגדירים אותו בשלוש תיבות־יגון קטנות: לא איכשר דרא.

ברור, כי לגבי תפיסה כזאת כמעט שמיטשטשים הבדלי־ההערכה המצויים. לא שהיא כופרת בעיקר אחד או אחר, שהערכה אחת או אחרת קובעתו כעיקר, אלא שהיא רואה אותו כפן אחד במכלול־הפנים, והיא מבחינה בין זעיר־אנפין ואנפין־ברבין וחותרת מיריעת השטחים העליונה (אידיאולוגיה כרוח הדור וטעמו) לעומקם של השורשים, וביותר היא שוקדת להגיע להבנתם של הגילויים, שבהם נתלכדו עולמות באורו של סמל גדול הנוקב תהום רבה, ונמצאו יסודות־מעלה ויסודות־מטה מחוברים במראה־השתייה. רבים החזיונות, שבהם נתחוללה ההתלכ־דות הנשגבה הזאת, וכדוגמה יהי לנו מוטיב השביב האחרון שניצל, שאם אנו בודקים בו אנו רואים, כי הוא מתגלה לפנינו ביסודו כתמונת נר דלוק שכמעט לא יחסר משיר ושיר, עד שאנו רשאים לומר, כי אין לך שיר חשוב בשיריו שלא נמצא בו תמונה קבועה שדפוסה הוא כדרך ציור של חלל אפל שמתוכו בולט אובייקט ובראשו אור. המעמיק לעיין מגלה, כי הנר הזה הדלוק מעל ראש שיר ושיר הוא באמת כנר משולש, כאור משולש: הוא הוא הנר הישן העשן במסתר בערים הנכחדות בתפוצות הגולה, הוא הוא תלת־האש שנגנז מאש־המזבה, הוא הוא האור שלפני הלידה, הוא הוא אור שבעת הימים. שיא השירה הזאת, גם לעומק וגם לגובה, הוא בכל אשר יתלכדו היסודות האלה כחטיבה, כי הלא הן נקודות־הפגישה של החוויה, התולדות, היקום. שיאים אלה הם המבדילים בינו ובין האחרים ומעמידים אותו כספציאס מיוחד, וההכרה של הספציאס המיוחד אינה מניחה בידנו לדבר, כדרך המקובל, על ביאליק והפמליה שלו, ביתר דיוק: על ביאליק ושבעה כוכבי־הלכת. לכל המרובה תניחנו הכרה זו לדבר על ירושת שירתו ליסודותיה המיוחדים, שמשוררי־דורו נשפעו ממנה, באופן ששירתו כבר כללה בתוכה את יסודותיהם, אך יסודותיהם אינם כוללים את שירתו.

[כ' תמוז תש"ס]